

and classified. The dominant themes and questions are shown, which are signed by quotations from the works of Shevchenko. The main attention is focused on the study of the specifics of the use of quotations from Shevchenko's poetry in an unusual context - as signatures for political or social-domestic satire. From the point of view of semiotics, the transformation of artistic ideas borrowed from the poems of Shevchenko was analyzed.

It is analyzed how dominant themes were formed in the interpretation of Shevchenko, how the emphasis on social or political themes changed the perception of his work. The author also looks at the themes of memoirs and folk tales about Shevchenko and notes that they are also oriented on social or political topics. It is proved that this issue of the magazine Peretz is fully consistent with the official documents of the era, in which the then governing bodies of Ukraine recorded what emphasis in the process of interpretation or reception of works of Shevchenko lay, why they emphasize what works to popularize among the broad masses. This contradicts the form of the celebration of the Shevchenko jubilee, which young people sought in 1964. The contradictions between the official and informal reception of creativity and biography of Taras Shevchenko, evidently, testify to the existence of a iconic rhetorical image of Kobzar in the Ukrainian semiotic culture of the Soviet era.

Key words: Taras Shevchenko, the Perets journal, reception, interpretation, semiotics, rhetoric, caricature, political satire, social and domestic satire.

УДК 821.161.2 Т. Шевченко

ЛЕКТУРА ШЕВЧЕНКА

С. Росовецький, д-р філол. наук, проф.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка
s.rosovetskyi@knu.ua

Присвячено лектурі Шевченка, яку розглядаємо і як сукупність прочитаних ним словесних текстів, і як своєрідність поета-читача. Метою є пошук прийомів дослідження і методів узагальнення, у тому числі статистичного, отриманих результатів. Розглянуто такі питання, як деякі конкретно-історичні умови лектури Шевченка, об'єкт і межі її та позакнижкові свідчення про неї, лектура та її периферія, деякі риси своєрідності Шевченка як суб'єкта лектури. Виявляючи кількісні характеристики лектури поета, ми звернулися до описів його бібліотеки, до різноманітних утілень прочитаного (алюзій, ремінісценцій, цитат тощо) у його власних писемних текстах. Виявилось, зокрема, що українська література і власні твори суттєво частіше відбилися у листах, російська література у "Щоденнику", а західноєвропейська – у повістях.

Ключові слова: Т. Шевченко, лектура, лист, щоденник, статистика, повість.

1. Визначення лектури та загальнотеоретичні засади її вивчення

Статтю автора цих рядків "Лектура Шевченка було надруковано в "Шевченківській енциклопедії" в значно скороченому вигляді [13, 722–729], при цьому редактором було знято теоретико-методологічне обґрунтування обраного підходу, а також принципово важливі таблиці та експлікації до них імовірно-статистичного характеру. Читачеві пропонується розширений варіант праці з урахуванням деяких шевченкознавчих досліджень, що вийшли в останні роки, і в першу чергу, новішої монографії О. Бороня "Спадщина Кобзаря Дармограя" [2] та полемічного відгуку на неї [14, 56–66].

Розуміємо під лектурою Шевченка сукупність прочитаних ним словесних текстів, з одного боку, і своєрідність поета як читача, що проявляється в інтерпретації ним прочитаного, з іншого. Така позиція кореспондує з прийнятим у постструктуралізмі та деконструктивізмі розумінням лектури як процесу читання взагалі, а точніше, внеску читача (а також письменника як читача) до інтерпретації тексту. У сучасному вивченні лектури як явища екзистенції літературного тексту помітні дві крайнощі. Перша перебільшує роль лектури у створенні тексту (Ю. Кристева) і ґрунтується на думці Р. Барта, оприлюдненій в есе "Смерть автора" (1968), що "текст виткано з цитат, які відсилають до тисяч культурних джерел". Інша крайність, тобто вкрай скептичне розуміння значення лектури, також започаткована Р. Бартом, що висловив переконання в повному знищенні сенсів лектури через безмежну кількість попередніх текстів, залучених до інтерпретації тексту у свідомості реципієнта [24, 16]; розвиток цієї ідеї привів до уявлення, що кожне прочитання є "недочитання" (або *misreading*), звідси ж походить і притаманна деконструктивізму "негативна поетика лектури" (див.: [26, 49]).

Якщо постструктуралісти – від Р. Барта і до Ж. Дерріди – інтерпретують лектуру принципово *текстоцентрично*, то нашу увагу буде зосереджено на постаті Шевченка як *читача і автора* водночас. Коли для Р. Барта читач – "це людина без історії, без біографії, без психології, він лише хтось, хто зводить докупи всі ті штрихи, що утворюють письмовий текст" ("Смерть авто-

ра"), то для нас навпаки – це людина зі своєю історією, біографією, психологією – великий письменник України, тому ми розглядатимемо лектуру як одну з культурних передумов і одне із джерел Шевченкової творчості.

Перед нами на цьому шляху виникають певні проблеми методологічного характеру. У першу чергу, йдеться про співвідношення у студіях над лектурою індукції та дедукції, пошукової уваги до суб'єкта і об'єкта процесу читання. Цілком непридатною виглядає методологічна основа статті Ф. Сарани "Лектура Т. Г. Шевченка" [17, 347–349], де віддано рішучу перевагу дедукції перед індукцією і суб'єктові перед об'єктом: конкретні спостереження над лектурою згруповано навколо загальних, наперед заданих тез "марксистсько-ленінського шевченкознавства", фактів біографії поета і апіорних уявлень про його творчість. Внаслідок цього Ф. Сарана приходить до цікавих висновків у своїй піонерській за темою (коли не брати до уваги газетний допис П. Филиповича [21] і пізніші праці І. Каганова [7, 264–287] і Б. Ушлишева [20, 39]) статті всупереч методологічним настановам. Очевидно, в умовах, коли неупереджене вивчення лектури Шевченка лише розпочинається, варто зосередитися на збиранні відповідних джерельних (книгознавчих, бібліологічних і загальнокультурних) фактів, а інтерпретуючи їх, вносити певні корективи до наших уявлень про поета та його творчість. Якщо ж звернутися до дедукції, то тут існують об'єктивні обмеження вивчення лектури письменника взагалі й Шевченка зокрема.

Доводиться констатувати принциповий релятивізм і недосяжність повного знання про лектуру Шевченка, або її, за Ж. Деррідою, обов'язкове "недочитання". Наприклад, чимало прочитаних поетом текстів просто не відбилися в його літературних творах та інших писемних джерелах. Окрім того, не всі твори Шевченка, на жаль, збереглися. Відомо, наприклад, яке значення для усвідомлення високого ступеня освіченості Шевченка мала свого часу публікація його повісті "Художник". Але ж відомо також, що інша російськомовна "Повість о безродном Петрусе" не зберіглася. Про цю повість М. Костомаров писав, що вона змальовує "ту епоху, когда казацкие старшины, преобразованные в русские чины и получившие вместе с тем потомс-

твенное дворянское достоинство, совершали крайние самоуправства..." [10, 609]. Можна припустити, що Шевченко, працюючи над цією повістю, пригадав якісь архівні матеріали XVIII ст., що з ними він міг познайомитися як співробітник Київської археологічної комісії. Ці спостереження переконують, що будь-яка реконструкція Шевченкової лектури є принципово неповною: використовуючи відомий вислів Е. Хемінгуей, доводиться констатувати, що нам завжди відкриватиметься для обсервації лише видима верхівка айсберга.

2. Деякі конкретно-історичні умови лектури Шевченка

Щодо загальних умов Шевченкової лектури, то треба пам'ятати, що поет-читач майже все своє життя потерпав від книжкового "голоду". Навіть у найсприятливіших із цього погляду умовах Петербурга автобіографічний герой його повісті "Художник" змушений знаходити якісь обхідні путі, щоб задовольнити потяг до читання: "Карл Павлович (Брюллов. – *С. Р.*) обещался Смирдину сделать рисунок для его "Ста литераторов", и он служит ему всею своею библиотекою" [23, т. 4, с. 151]. З повісті "Близнецы" дізнаємося, що в Києві існує "контора застрахования жизни, она же и книжный магазин" ("Мёртвые души" Гоголя, що їх розшукує студент Ватя Сокира, туди не поступали), є ще книжкова лавка "Глюзберга", де "не продают русских книг" [23, т. 4, 64], і "киевско-печерская книжная лавка", що торгує, зрозуміло, лише книжками церковного друку власного виробництва. А в ще глибшій провінції, як-от у Миргороді (див. лист до А. і Н. Родзянок від 23 жовтня 1845 р. [23, т. 6, с. 33]) й гадки не мають про книжкові лавки або загальноприступні бібліотеки. Але і в такому великому російському місті, як Нижній Новгород, "есть одна книжная лавка, та і в тій тільки букварі продаються" (лист до М. Лазаревського від 18–19 жовтня 1857 р. [23, т. 6, с. 139]).

Зрозуміло, що у в'язниці та на засланні відсутність лектури завдавала Шевченкові справжніх страждань. З Орської фортеці 22 жовтня 1847 р. він писав до А. Лизогуба: "читать – хоч би на сміх одна буква, і тії нема" [23, т. 6, с. 35]. Особливо тяжким було становище Шевченка-читача у забутому Богом Новопет-

ровському укріпленні, звідки він 1 липня 1852 р. писав до С. Гулака-Артемовського: "О новостях литературы, музыки и театра я не имею совершенно никакого понятия; кроме "Русско-го инвалида", ничего у нас не имеется; "Северную пчелу", газету литературную, забыл уже как и зовут. Сначала было для меня ужасно тяжело без всякого чтения. Потом стал привыкать и, кажется, совсем привыкну..." [23, т. 6, с. 60]. Проте останній гіркий прогноз не виправдався, і через кілька місяців, у листі від 15 листопада 1852 р. О. Бодянському засланець знову скаржиться на безкнижжя, при цьому з'являються дві нові, важливі для нас деталі. По-перше, солдатські злигодні прикрі для Шевченка й через те, що змушують відмовитися від купівлі книжок: "...не имею, наконец, бедного рубля денег, чтобы хоть святцы выписать, не говорю уже о журнале. Вот какое горе одолело!" Проте особливо тяжкою для поета була неможливість прочитати щось навіть не рідною мовою, а хоча би про Україну: "Со времени моего изгнания я ни одной буквы не прочитал о нашей бедной Малороссии, а что знал о её минувшем прежде, то и малое быстро забываю..." [23, т. 6, с. 66]. За допомогою доводилося звертатися до друзів, і вони, як правило, прислали поетові книжки, які він просив.

Але ж Шевченко і самотужки намагається нейтралізувати книжкову скруту. Зокрема, він почав активно використовувати нечисленні книжки і часописи, які були йому доступні. Поет при цьому користується часописами, що їх передплачують інші мешканці Новопетровського укріплення. Так, у "Щоденнику" 1 липня 1857 р. поет згадує: "В прошлом году получалась здесь комендантом "Библиотека для чтения". Бывало, хоть перевод Курочкина с Беранже прочитаешь, всё-таки легче станет" [23, т. 5, с. 37]. Він уважно перечитує не лише "Санкт-Петербургские ведомости", що їх "получают вместе с Никольским" подружжя Зигмунтовських ("Щоденник" під 30 червня 1857 р. [23, т. 5, с. 34]), а й військову газету "Русский инвалид", яку передплачує комендант І. Усков [23, т. 5, с. 23, 38, 69]; зрозуміло, що, першою чергою, при цьому поета цікавить "Литературное прибавление", але він уважно перечитує й офіційні повідомлення. При цьому Шевченко не гребує й текстами тодішньої масової літератури та книжками, на які, мабуть, і дивитися не став би в Києві або в Петербурзі. Так, поба-

чивши дивний сон, поет фіксує в "Щоденнику" бажання "зайти к сотнику Чеганову посмотреть в сонник, что значит видеть во сне самовольную отлучку" (3 липня 1857 р.), іронічність звертань до жалюгідного "оракула сотника Чеганова" підкреслюється й у записі 9 липня того ж року [23, т. 5, с. 40, 46].

Тим яскравіші враження Шевченка, коли він випадково отримав у власність такий раритет – і не для казахських тільки степів, – як привезена з Астрахані поляком-засланцем у солдатському ранці "Estetyka..." К. Лібельта [23, т. 5, с. 41]. Цікаво, що звичка витягати потрібну інформацію з будь-яких джерел проявляється в Шевченка-читача і під час повернення із заслання. Так, зайшовши до нижегородського лікаря Гартвіга, поет, що цікавився тоді історією Нижнього Новгорода, "в старом изорванном нижегородском адрес-календаре прочитал" про місце народження відомого патріарха Никона ("Щоденник" під 28 жовтня 1857 р. [23, т. 5, с. 122]). На засланні доводилося поетові й листи друзів перечитувати. Недаремно він зауважує в листі до В. Рєпніної: "Тринадцатий день уже читаю ваше письмо, наизусть віучил"; "читая и перечитывая ваше письмо" (від 29 лютого 1848 р. [23, т. 6, с. 41, 43]).

3. Об'єкт Шевченкової лектури, її межі та позакнижкові свідчення про неї. Лектура та її периферія

Тепер перейдемо до загальної характеристики *об'єкта* читання Шевченка, спробуємо визначити межі лектури та домовитися, які позакнижкові *свідчення* про неї маємо враховувати. Отже, з погляду *кодинологічного*, об'єктом лектури поета є всі писемні артефакти, які читав поет. На нашу думку, варто залучати тексти не лише "художньої літератури" (fiction, bellelettres), але й такі, що не мають естетичної функції, проте якимсь чином відбилися в Шевченкових текстах. Сюди увійдуть не лише рукописи і друковані видання (книжки, часописи, окремі віддруки), але й ділові пам'ятки, як-от листи, записки, а також оголошення (лист до В. Г. Шевченка від 15 травня 1860 р. [23, т. 6, с. 201]), об'яви (лист до Бр. Залеського від 21 квітня 1856 р. [23, т. 6, с. 100]), афіші (див. лист до С. Гулака-Артемовського від 1 липня 1852 р. [23, т. 6, с. 60]), військові накази (лист до

Бр. Залеського від 5 лютого 1854 р. [23, т. 6, с. 74]), постові відомості, вивіски, різноманітні написи (як от напис, вирізьблений на сволюку у хаті І. Котляревського, який наведено з пам'яті в повісті "Близнецы"), записи-графіті на стінах і парканах тощо. Щодо мовних обмежень, то ми залучатимемо передусім україномовні тексти, тобто створені новою українською літературною мовою, давньоукраїнською, діалектами (в текстах фольклору), а також церковнослов'янською, російською, польською та французькою мовами.

При розв'язанні питання, чи входили твори певного письменника до лектури Шевченка, виникають казуси, коли навіть прямо, здавалося б, свідчення в "Щоденнику" не подає остаточного вирішення. Так, про К. Лібельта як автора "Естетики..." Шевченко у "Щоденнику" під 10 липня 1857 р. каже: "Он смахивает на нашего В. А. Жуковского в прозе. Он так же верит в безжизненную прелесть немецкого тощего, длинного идеала, как и покойный В. А. Жуковский" [23, т. 5, с. 47]. Тут ідеться про естетичні погляди російського поета, натомість сприйняття поетичних творів В. Жуковського залишається в підтексті. Шевченко говорить про них опосередковано: "смахивает на нашего В. А. Жуковского в прозе". Нічого не дає нам для з'ясування питання, що саме в Жуковського читав Шевченко, і присвята російському поетові поеми "Катерина", і численні згадки його імені в листах. Проте питання розв'язує неточна цитація у вірші "Не спалося, а ніч, як море" поезії В. Жуковського "Цветок" ("Цвет завета"). Цитату підкреслено розрядкою, в ній збережено мову оригіналу: "До стіни / Не заговориш ні про горе, / Ни про младенческие сны". У вищезгаданому записі "Щоденника" під 10 липня 1857 р. з'являється постать П. В'яземського – "вошел в кабинет князь Вяземский"). Однак ця згадка за умови незгадування його творів не дає підстав беззаперечно вносити написане П. В'яземським до лектури Шевченка.

Коли йдеться про журнальну публікацію, важливо знати, чи знайомився поет із повним змістом відповідного числа журналу або іншого періодичного видання, чи виключно із зазначеною публікацією. У щоденнику під 11 липня 1857 р. Шевченко згадує "недавнее чтение "Алексея Однорога"" [23, т. 5, с. 50–51] –

повісті П. Куліша, надрукованої в книжці 12 за 1852 р. і в книжках 1–2 за 1853 р. у "Современнике". Можна було б припустити, що поет ознайомився з повістю за окремим відбитком, надісланим йому автором, до того ж не відразу після публікації твору. Але, по-перше, П. Куліш в ті роки не писав до заслання, повість надруковано під псевдонімом "Миколай М.", а Шевченко не називає ім'я Куліша як її автора, по-друге, в описі бібліотеки Шевченка цей відбиток не зазначений, по-третє, в листі до Бр. Залеського від 10 червня 1855 р. Шевченко радить приятелю прочитати "прекрасную статью Хотинского и Писаревского о фотографии в "Современнике" за 1852 г., не помню какой №" [23, т. 6, с. 94]. Оскільки комендант Усков, як відомо, тоді дуже цікавився фотографією, здається вірогідним, що це він привернув увагу поета до зазначеного допису в грудневому за 1852 р. числі часопису з початком повісті П. Куліша.

Коли стосовно часописів, що потрапляли поетові до рук на засланні, ми можемо бути переконані, що він знайомився з усім їх змістом, то щодо отриманих від приятелів у Нижньому Новгороді маємо про це його власне свідчення у листі до А. Толстої від 12 листопада 1857 р. [23, т. 6, с. 141]. Щодо окремих часописів та збірників, з якими поет ознайомився в Петербурзі, і особливо тих, які йому дарували, то такої упевненості в нас бути не може. Так, в описі бібліотеки поета зафіксовано під № 68 "Памятники старинной русской литературы, вып. 2. СПб., 1860, 4, 1 кн. с надписью редактора" [1, 343]. Йдеться про другий том антології "Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Григорием Кушелевым-Безбородко", справжнім укладачем якої був М. Костомаров. Поряд із переважно церковно-історичними текстами, до цього тому увійшли такі цікаві з літературного погляду твори, як повісті про Андрія Критського (с. 415–417), про Вавілон (с. 391–392, 394–396), про царицю Динару (с. 373–376). Але справа в тому, що саме 1860 р. Шевченко спочатку напружено працював, потім тяжко захворів. За цих умов він міг і не прочитати зібрані тут твори давньої російської літератури; що ж до повісті про "старого чоловіка і молоду дівчину" (с. 453–454), то психологічний стан поета під час спроби одруження з Л. Полусмаковою міг викликати до неї нехоть.

Наші уявлення про лектуру Шевченка стають ширшими завдяки його автографам: так, "чорновий автограф чотирьох рядків переспіву" "З передсвіту до вечора..." був "записаний олівцем на писарській копії перекладених М. С. Курочкіним російською мовою віршів Шевченка "Один у другого питаєм..." та "Огні горять, музика грає..." [23, т. 2, с. 739]. Важливими джерелами інформації про коло читання поета є мемуари та листи сучасників. Саме з мемуарів О. С. Афанасьєва-Чужбинського стало відомо, що, знаючи "Байрона лишь по нескольким русским переводам", Шевченко справжню насолоду отримував тільки від польських перекладів із Байрона, зроблених А. Міцкевичем [22, 12]. У листі П. Лукашевича до І. Вагилевича від 21 вересня 1843 р. читаємо: "Коли вашу листину получил, той час з паном Шевченком читовали Вашего "Мадея", що есте напечатали в Будині" [3, 69]. Навряд чи можна сумніватися, що поет познайомився з усім змістом альманаху "Русалка Дністровая" (1837), у тому числі із фольклорними записами. Про високу оцінку Шевченком поезії Я. Щоголева "Гречкосій" (зрозуміло, що Шевченко цю поезію прочитав) довідуємося лише з листа П. Куліша, написаного десь наприкінці листопада 1858 р. [11, 124].

Нарешті, виникає питання про місце в лектурі Шевченка книжок, про які він лише чув, але не читав, а також тих, які він, безперечно, бачив і, можливо, розгинав, перегортав, але не читав. Зрозуміло, не варто відносити до лектури поета роман А. Дюма (батька), згаданий у "Щоденнику" під 6 листопада 1857 р. таким чином: "Дюма, кажется, написал сантиментальный роман на эту богатырскую тему" [23, т. 5, с. 126]. Так само, коли автор "Щоденника" у записі 14 червня 1857 р. пригадує: "Кажется, Козак Луганский (псевдонім В. Даля. – С. Р.) написал книгу под названием "Солдатские досуги"" [23, т. 5, с. 15]. Критикуючи книжку, видану 1843 р., Шевченко виходить лише з її назви та, мабуть, із знайомства з іншими творами "прославленного писателя", що й підкреслює: "И что нравственного в подобных досугах, если они написаны с натуры (я книги не читал)?"

Насправді ж, назва книжки відбиває не зміст її, а призначення для солдатського читання. Отже, це видання В. Даля не має стосунку до лектури Шевченка. Інша справа, коли поет знайомився

з книжкою все ж таки *de visu*. Ось він, повертаючись із заслання, в Астрахані прямує "с лоскутком бумаги и кусочком карандаша" до місцевої "Публичной библиотеки для чтения". Але обіцяну книжку М. Рибушкина про Астрахань йому так і не принесли, і він "увидел на полках запыленный "Вестник Европы", длинную фалангу "Московского телеграфа", в нескольких экземплярах графа Хвостова, Державина, Карамзина, "Дух законов" и Свод законов с прибавлениями, а остальные полки завалены творениями Дюма и Сю не в подлиннике" ("Щоденник" під 13 серпня 1857 р. [23, т. 5, с. 83]). Того дня поет, безперечно, зазначених тут книжок не читав, але не підлягає сумніву, що раніше він читав і "Дух законів" Ш. Монтеск'є, і твори Н. Карамзіна та Г. Державіна, зазирає, мабуть, і до писань Д. Хвостова; що ж до іншої друкарської продукції, то доводиться казати про попереднє вибіркове (російські переклади французьких модних романів), фрагментарне (старі часописи) і ймовірно, як з інформаційним джерелом ("Звід законів Російської імперії" з додатками), знайомство.

Вибіркове читання певних текстів констатуємо й тоді, коли Шевченко інтерпретує не текст твору в цілому, а лише цитату з нього, подану в тексті-посереднику. Так, відома притча про гуся і орла в поемі "Єретик" ґрунтується, як зазначають коментатори, на фрагменті одного з казань Я. Гуса, наведеному в розвідці С. М. Палаузова "Иоанн Гус и его последователи" (1845) [23, т. 1, с. 722–723]. Ясно, що текст Я. Гуса належить не так до лектури Шевченка, як до її периферії.

Складнішим є питання про те, чи належать до лектури Шевченка ті словесні тексти, що сприймалися ним виключно на слух. Зрозуміло, що йдеться не про неосяжний масив фактів мовлення, почутих поетом за його життя, а лише про два класи специфічно організованих усних текстів – фольклорних і тих писемних літературних, що їх поет сприймав на слух. Стосовно першого класу, тобто творів українського фольклору та фольклору інших слов'янських, а також деяких тюркських народів, то їх можна віднести до лектури на підставі пропозиції культурологів, починаючи від М. Грушевського [5, 45] і закінчуючи А. Б. Лордом (див.: [25, 213]) об'єднати фольклор з писемною

літературою в певну синтетичну єдність, яку прийнято називати "літературою" (в ширшому значенні) і для якої автор цих рядків пропонував термін "словесна культура" [15, 115–120]. Проте у цьому випадку слід врахувати певні технічні обмеження, що відбиті у внутрішній формі терміна "лектура" (від лат. *lectito* – читати часто, уважно): йдеться не лише про сприймання словесного тексту очима, але й про його незмінність, що виникає через фіксованість на письмі. Саме тому фольклорні твори ми будемо враховувати лише в тих випадках, коли Шевченко знайомився з ними через посередництво писемного тексту, в запису – рукописному чи надрукованому, а також ті з них (як, наприклад, думу "Маруся Богуславка"), що їх він і чув в усному виконанні, й читав у запису; об'єктом лектури, як вже зазначалося, ставали й фольклорні тексти, записані ним самим. Цікавим феноменом лектури Шевченка виступають фрагменти фольклорних пісень, записані поетом до "Щоденника" 28 липня 1857 р. після власного їх виконання попередньої ночі: "... я побрел тихонько на огород, нарушив глубокую тишину очаровательной ночи песнею:

Та нема в світі гірш нікому,

Як сіромі молодому" [23, т. 5, с. 72].

Інша справа – усні реалізації літературних творів, які Шевченко сприймав, зокрема, під час популярних тоді колективних читань у голос, описаних, наприклад, в його повісті "Художник". Зрозуміло, що із загальнокультурологічного погляду сприймання літературного твору на слух і при читанні очима не є цілком тотожним, але різницю утворює лише той додатковий шар інтерпретації твору, що додається читачем-посередником; сам акт читання відбувається в присутності реципієнта усної реалізації письмово фіксованого тексту. При цьому за "внутрішніми" своїми особливостями почутий учасниками колективного читання усний текст залишається літературним твором. Цілком очевидно, що до Шевченкової лектури не належать казуси, коли власне текст твору не відтворюється, як у випадку, зафіксованому в цьому фрагменті "Щоденника": "За ужином Нина Александровна (Сапожнікова. – *С. Р.*) наивно рассказывала содержание "Дон Жуана" Байрона, который она прочитала на днях в французском переводе" (15 вересня 1857 р. [23, т. 5, с. 100]).

Слід також розрізняти випадки, коли Шевченко знайомиться з літературним текстом, слухаючи, як хтось його читає, і коли він сам читає його вголос для інших. Порівняємо два записи у "Щоденнику". Під 27 липня 1857 р. знаходимо: "Сегодня за обедом Ираклий Александрович сообщил мне важную художественную новость, вычитанную им в "Русском инвалиде". <...> "Инвалид" извещает, что наконец колоссальное чудо живописи, картина Иванова "Иоанн Креститель" окончена! И была представлена римской публике во время пребывания в Риме вдовствующей императрицы Александры Федоровны. И по словам самого художника, в газете сказано скромного, произвела фурор, какого он не ожидал" [23, т. 5, с. 69]. На перший погляд, інформацію про завершення картини О. Иванова поет отримав з переповідання газетної замітки І. Усковим "за обідом", але ж текст цієї замітки Шевченко подає у власній інтерпретації, і навіть із цитатою ("художника, в газете сказано скромного"), то ж або І. Усков прочитав замітку за столом, і поет не відчув потреби самому звертатися до друкованого тексту, або ж, навпаки, він звичним порядком, після передплатника, ще й сам переглянув "Русский инвалид" і прочитав замітку про картину О. Иванова. Простіший випадок "усної лектури" відбито в "Щоденнику" під 9 липня 1857 р., де згадується, як А. Родзянко набридав 1845 р. поетові "своими малороссийскими грязнейшими и глупейшими стихами" [23, т. 5, с. 46]. З контексту запису зрозуміло, що ці ненадруковані еротичні вірші автор читав поетові вголос, а не давав самому прочитати за власним рукописом.

А ось в "Щоденнику" під 12 січня 1858 р. поет розповідає, що робив після візиту до П. Волинської: "Заехал к Бабкину на квартиру, взял у него Пушкина и Гоголя и повез к Пиуновой. Прочитал ей "Сцены из рыцарских времен" и отогрел губернаторским холодом обвеянную душу. Она прочитала мне "Каменного гостя"..." [23, т. 5, с. 143]. Зрозуміло, що поет, якому вже сподобалася слухачка, вклав багато свого, інтимного й особисто пережитого, у декламаторську інтерпретацію давно вже знайомого йому твору – і сцен, де йдеться про нерівну любов Франца до Клотільди, і реплік, що сатирично змальовують аристократію. Так само емоційно забарвленим було, мабуть, і прослуховування

іншої "маленької трагедії" Пушкіна вже з уст К. Піунової. Під час перших відвідин Шевченком села Мойсівки, маєтку Т. Г. Волховської у червні 1843 р., як згадує О. С. Афанасьєв-Чужбинський, "многие хорошенские женщины читали ему наизусть отрывки из его сочинений..." [22, 7].

Так само ми маємо враховувати як об'єкт лектури і ті драматургічні твори, з текстами яких Шевченко ознайомився лише в театрі, у сценічній інтерпретації. При цьому треба пам'ятати, що Шевченко-театрал мав великий вибір у Петербурзі, тоді як у Нижньому Новгороді після заслання він спокушався буквально кожною виставою в єдиному діючому там театрі. Відзначимо, що згадка про деякі спектаклі може підтвердити читання поетом відповідного літературного тексту. Так, побачивши на сцені Нижегородського театру інсценівку Н. Крестовським (М. Куліковим) "Станционного зрителя" А. С. Пушкіна, Шевченко 12 грудня 1857 р. записує до "Щоденника", що "переделка оказалась самой мастерской переделкой" [23, т. 5, с. 133]. Отже, він добре пам'ятав саму повість.

Складніше з тими явищами, які можна віднести не так до лектури, як до її периферії. Наприклад, інформацію про більшість персонажів античної міфології Шевченко отримав не з відповідних книжок, а з лекційного курсу в Академії мистецтв. Хай поет і негативно оцінював почуті колись "лекции о теории изящных искусств" В. Грігоровича, проте саме з них він отримав деякі відомості про твори світової естетики й філософії, зокрема, саме на основі їх сприймання склав своє уявлення про естетику Платона ("Щоденник" 5 липня 1857 р. [23, т. 5, с. 41–42]). До периферії лектури відносимо й відомості з найновішої літератури ("Он сообщил мне все, что есть нового и хорошего в литературе"), отримані Шевченком від А. Головачева під час його короткого перебування в Новопетровському укріпленні восени 1852 р. (лист до О. Бодяньського від 15 листопада 1852 р. [23, т. 6, с. 66]).

У текстах Шевченка знаходимо також свідчення про лектуру інших осіб. Нас вони цікавлять лише в тому випадку, якщо проливають світло на коло читання самого поета. Так, з "Щоденника" під 30 червня 1857 р. ми дізнаємося, що в дружній бесіді приятелі заслання, подружжя Зигмунтовських в один голос на-

звали його Плюшкіним [23, т. 5, с. 33]. Вже з контексту бесіди зрозуміло, що ім'я персонажа "Мертвих душ" М. Гоголя вжите як прозивне, отже, характеризує й лектуру Шевченка. Про це ж свідчать і розповіді у повісті "Близнецы" про пошук і про читання цього твору М. Гоголя персонажем повісті Ватею, цитація "Мертвих душ" у повістях Шевченка тощо.

4. Деякі риси своєрідності Шевченка як суб'єкта лектури

Основні ж методологічні труднощі при вивченні лектури Шевченка зустрічають дослідники при осмисленні творчої своєрідності суб'єкта. Слід відзначити, що не всі суб'єктивні особливості Шевченкової лектури є індивідуальними, притаманними лише його неповторній творчій особистості. Є й такі, що впливають із загальних особливостей розвитку тогочасної української літератури. Зокрема, теза Ю. Кристевой "Письменничество є записом лектури" у випадку Шевченка не надто продуктивна, оскільки дослідниця має на увазі національні європейські літератури середини ХХ ст., кожна з яких була вже перенасиченою власними літературними текстами Нового часу, а Шевченко, виступивши одним із засновників нової української літератури, мав мінімальні можливості для використання інтертекстів з національної літератури того самого "літературного ряду" (Ю. Тинянов, Х. Р. Яусс). Шевченко, як і його сучасники, був змушений звертатися, окрім вітчизняного фольклору, до світової літературної традиції, в першу чергу російської та польської. Незважаючи на те, що ця закономірність зумовлювала специфіку лектури всіх українських письменників Шевченкової доби, індивідуальність Шевченка проявилася й тут. Ми маємо на увазі ступінь творчого використання іноземних інтертекстів. Достатньо порівняти лектуру Шевченка з лектурою П. Куліша, який також намагався створити нову національну літературу, щоб побачити своєрідність Шевченкової лектури. Коли обсяги прочитаного в обох письменників загалом подібні, то обсяг прочитаного, що віддзеркалився у поетичній творчості, у П. Куліша на порядок більший. Також Шевченко, на відміну від П. Куліша або А. Метлинського (Могили), майже не звертався до перекладів зарубіжних поетів.

Наступна проблема – якість читання. На якість свого читання звертав увагу сам Шевченко. У листі до В. Репніної від 1 січня 1850 р. він повідомляє, що тепер, на засланні, читає Євангеліє "без *изучения*, ежедневно и ежечасно" [23, т. 6, с. 50–51] (курсив мій. – С. Р.). Отже, зазвичай Шевченко читав "з вивченням", тобто повільно і критично, а не лише багаторазово. Саме про такий стиль читання не лише Біблії, свідчить згадка про власну поетову бібліотеку, "которую я знаю наизусть всю", в "Щоденнику" 5 липня 1857 р. [23, т. 5, с. 41].

Саме таке читання приносило насолоду, сумнівів у цьому бути не може. У листі до М. Лазаревського від 22 квітня, 8 травня 1857 р. Шевченко повідомляє: "Читаю по одному листочку в день біографію Гоголя, читаю та й боюся, може, й по листочку не стане, поки-то прийде той одпуск" [23, т. 6, с. 127]. Ця насолода від читання була, безсумнівно, насамперед інтелектуальною (адже мова йде про біографію!), але водночас, як можна здогадуватися, й естетичною.

Поки що йшлося про ті нечисленні книжки, які були у Шевченка в засланні, але на тлі цитованих визнань самого поета нас уже не здивує свідчення Куліша, що Шевченко ретельно прочитував усі книги, які потрапляли йому до рук (тобто поводився з ними як оповідач у перших розділах "Прогулки с удовольствием и не без морали"). Хоча ця особливість Шевченка-читача індивідуальна, проте безсумнівно, що вона ґрунтується й на певній культурній традиції. Зокрема, поет наслідував батька-селянина, про спосіб читання якого згадав у "Гайдамаках": "Бувало в неділю, закривши Мінею...". Українська ж селянська традиція багаторазового перечитування тих же книжок відповідає загальноєвропейській середньовічній.

Зазначена особливість має важливе методологічне значення, бо дозволяє з упевненістю вважати об'єктом лектури поета всі ті видання та рукописи, що протягом життя опинялися в його особистій бібліотеці. Слід також зауважити, що бібліотека Шевченка була не бібліофільською, а робочою письменницькою, тому й ставлення Шевченка до книжок було далеким від бібліоманського обожнювання. Отримуючи від літературних творів естетичну насолоду, а на засланні й можливість хоча б тимчасово, бо-

дай в уяві вирватися за межі "неисходимой тюрмы", а у найважчі години солдатчини шукаючи в деяких із них релігійної розради, до самих книжок поет ставився як до робочого знаряддя. Так, збереглися відомості про дві друковані Біблії, якими володів Шевченко. Першу він подарував 1859 р. Ф. Лазаревському, другу заповів Маркові Вовчку. Той дивний, на перший погляд, факт, що обидві є примірниками того ж самого видання (СПб., 1824), пояснюється тим, що ця компактна, у вісімку, надрукована дрібненьким шрифтом книжка була найзручнішою в умовах кочового життя поета. А. Козачковський згадує, що, гостюючи восени 1845 р. у нього в Переяславі, Шевченко "читав Біблію, відзначаючи місця, що вражали особливою величчю думки" [8, 77]. З контексту зрозуміло, що цей примірник належав мемуаристові, отже, поет робив помітки в чужій книжці. В повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" близький до автобіографічного оповідач, заночувавши в Білій Церкві, знаходить в єврейському трактирі книжку поезій Т. Падури з помітками якогось читача і моралізує з цього приводу: "Портить карандашом или ногтем чужую книгу непростительно, но тут все-таки есть хоть какая-нибудь мысль, что я, дескать, читал такую книгу и нашел в ней это хорошо, а это дурно..." [23, т. 4, с. 210]. Оповідачеві вірші цього польського поета добре відомі, але він, "когда увидел каракули на полях, начал читать, как бы никогда не читанную книгу". Отже, сам по собі такий спосіб праці з книжкою оповідачеві скоріше імпонує, його бентежить тут юридичний, сказати б, аспект: "это подобного читателя совсем не извиняет в порче чужой собственности" [23, т. 4, с. 210–211]. Щодо власних книжок, то над ними і сам Шевченко працює з пером або ж олівцем у руці, і якщо йому не подобаються власні помітки на берегах присланого йому П. Кулішем першого тому "Записок о Южной Руси" ("поля книги испачканы нелепыми замечаниями"), то через їхній зміст ("Щоденник" під 17 червня 1857 р.). [23, т. 5, с. 18].

5. Кількісні характеристики лектури Шевченка

Не розв'язуючи тут складне методологічне питання про можливість застосування до об'єктів гуманітарного дослідження статистичної методики (див. деякі міркування: [18, 23–27]), за-

уважимо, що залишені нам самим Шевченком сліди його лектури можна розглядати як результати його вибору для читання текстів з певної генеральної сукупності. Статистичний аналіз, виявляючи певні випадкові моменти, дає можливість осмислити й деякі константи явища, що вивчаються.

Почнемо з особистої бібліотеки Шевченка. Перший її опис маємо з часів перебування поета на засланні в Орській фортеці. Це перелік книжок (твори В. Шекспіра, О. Пушкіна, російський переклад анонімного трактату "Про наслідування Христу" та деякі інші) в "Описи вещей и книг, принадлежавших рядовому Шевченко" [19, № 344, с. 188]. Цей опис було зроблено після другого арешту поета 27 квітня 1850 р. Зазначені тут книги були конфісковані, згодом Шевченку їх повернули. Склад цієї бібліотеки ще випадковий, принагідний, до того книжкових позицій надто мало для статистичного опрацювання. Інша справа – "Опись книгам, принадлежавшим Т. Г. Шевченко" [1, 339–345]. Це виконаний 1861 р. молодшим приятелем і помічником поета Д. Каменецьким перелік тих книжок, що були знайдені на квартирі поета в Академії мистецтв після його смерті. В шевченкознавчій літературі доволі популярним є твердження, що ці книги "були зібрані поетом уже після заслання" [1, 338]. Двозначність слова "заслання", що означає й сам акт покарання, й відбування покарання засланцем, призводить до двозначності таких тверджень. Треба підкреслити, що цю свою останню бібліотеку Шевченко почав збирати *ще під час* заслання, і про обставини придбання ним окремих її книжок є свідчення в його "Щоденнику" і листах. Слід відзначити також, що Шевченко не мав звички зберігати в бібліотеці *всі* подаровані йому книжки, а збирав лише необхідні для роботи. Так, в описі не відбито збірки С. і Г. Карпенків "Ландыши Киевской Украйны" (СПб., 1848), присланої Бр. Залеським поетові у червні 1855 р.

Цей опис книг вже може бути використаний для статистичного аналізу, щоправда після деякого попереднього опрацювання. По-перше, треба вилучити з нього номер "98. Альбом, чистый, с автографом...". По-друге, врахувати помилку опису, взагалі докладного і сумнінного. Під № 77 маємо позицію: "Лирическая поэзия последователей Пушкина, Н. М. Языкова,

М., 1859, 8°, 1 кн.", проте це було, мабуть, видання збірки поезій М. М. Язикова, здійснене у Санкт-Петербурзі 1858 р. П. М. Перевлеським. По-третє, слід виправити певну непослідовність укладача опису. Не будучи професійним бібліографом, Д. Каменецький підійшов до укладання опису не з формально-кодикологічного боку, і тому враховував кожне багатотомне видання як окрему книжкову одиницю, дублети ж згадував, але окремих номерів їм не давав. Проте водночас під № 6 він розписав по статтях конволют, в якому за бажанням Шевченка було опрацьовано разом кілька окремих відбитків праць з історії України, надрукованих у вісімку (про доручення "отдать переплести в один или в два тома" якісь "книги" палітурникові в Оренбурзі див. у листі до Бр. Залеського від 25–26 вересня 1855 р. [23, т. 6, с. 95]). Так само опрацьовані, мабуть, в один том "Народні оповідання" М. Вовчка (СПб., 1858) та їх російський переклад І. Тургенєва (СПб., 1859) отримали в описі один номер. Ми вважаємо кожний із цих друків окремою книжкою одиницею. Таким чином, аналіз охоплює 114 книжкових позицій.

Спочатку з'ясуємо, яким є розподіл цих книжок за мовою. Зазначимо, що стосовно розв'язання питання про мову окремих видань нам доведеться піти на певні спрощення. Так, збірники творів українського фольклору домовимося вважати за україномовні й у тих випадках, коли вони мають, за видавничими вимогами того часу, не тільки російськомовні (або польськомовні) назви та науковий апарат, але й авторські передмови (№ 7, 12, 21, 22 та ін.); до україномовних відносимо й усі видання давньоукраїнських пам'яток писемності (№ 1, 2, 4 та ін.). Йдемо на це спрощення реальної мовної ситуації у першій половині ХІХ ст., виходячи із сприймання її учасниками тодішнього літературного процесу. А для нього характерне, зокрема, обмовка Шевченка в листі від 22 квітня 1857 р. до Я. Г. Кухаренка: "Прислав мені із Пітера курінний Панько Куліш книгу своєї роботи, названу "Записки о Южной Руси", писану нашим языком" [23, т. 6, с. 123]. Поетові сподобались зібрані П. Кулішем фольклорні тексти, тому йому здалося, що й усю книгу видано українською мовою (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл книжок в "Описи книгам..." за мовою

№ п/п	Мова	Кількість книжкових одиниць	Доля від загальної кількості книжкових одиниць
1	Українська	28	0,25
2	Російська	77	0,68
3	Польська	9	0,08

Суттєва перевага російськомовних видань пояснюється не свідомим бажанням Шевченка зосередити в своїй книгозбірні в першу чергу російські видання, а історичними умовами розвитку української літератури та книжності того часу і його особистою долею. Поет народився і жив у Наддніпрянській Україні, що входила до складу Російської імперії, де вся наукова і науково-популярна література, питома більшість періодики видавалися російською мовою, українська ж поки що лише пробивала собі дорогу виключно як мова художньої літератури та фольклору. До того ж тут мали місце й діяли й конкретні біографічні чинники: більшість творів російської літератури, що відбиті у таблиці, були подаровані Шевченкові в Москві та Петербурзі письменниками й видавцями під час його тріумфального повернення із заслання.

Слід відзначити, що в "Описи книгам..." немає книжок французькою мовою, хоч, як відомо, поет цією мовою читав, а 1859 р. подарував дочці В. Шевченка Прісі французький переклад роману Д. Дефо "Робінзон Крузо" (лист до В. Шевченка від 10 вересня 1859 р. [23, т. 6, с. 186]).

Насамперед кидається в очі велика доля книжок з історії України (див. табл. 2). Хоча тема української історії домінувала в першому періоді творчості Шевченка, але й після заслання вона продовжувала цікавити поета, не лише складаючи своєрідний підтекст його історіософських міркувань, але й спонукаючи до творчого переосмислення окремих вже художньо освоєних образів і сюжетів. Не варто забувати, що такі твори давньоукраїнської літератури, як козацькі літописи, були для Шевченка і важливим джерелом для створення наукового стилю нової української літературної мови.

Таблиця 2

Розподіл книжок в "Описи книгам..." за змістом

№ п/п	Розряд за змістом	Кількість книжкових одиниць	Доля від загальної кількості книжкових одиниць
1	Українська література та критика	11	0,10
2	Російська література та критика	25	0,22
3	Польська література	4	0,04
4	Західноєвропейська література в російських перекладах	2	0,02
5	Український фольклор	7	0,06
6	Російський фольклор	5	0,04
7	Біблія і релігійні твори	2	0,02
8	Історія України	24	0,21
9	Історія інших країн	7	0,06
10	Інша наукова, а також навчальна література	17	0,15
11	Періодичні видання	10	0,09

Кидається в очі невідповідність малої кількості видань світової та польської літератури в бібліотеці Шевченка їхньому впливу на його творчість. На такий стан справ вплинуло декілька випадкових факторів. Відомо, наприклад, що Шевченко хотів придбати багатотомне видання Шекспіра в російському перекладі, але на заваді стала висока вартість (див. лист до М. Лазаревського від 22 лютого 1858 р. [23, т. 6, с. 165]). Важливе значення мала й та обставина, що йдеться про бібліотеку Шевченка, зібрану в останній період життя поета. На той час він давно вже ознайомився з основним масивом текстів світової літератури, а для креативного використання у власній творчості (див. табл. 3) йому достатньо було тієї інформації, яку тримав у пам'яті. Натомість твори української літератури (за винятком, як ми бачили, графоманських) поет волів збирати.

Таблиця 3

Розподіл загадок або використань словесних текстів
у основних жанрових масивах Шевченкових творів
(у долях до загальної довжини вибірки)

№ п/п	Розряд за змістом	Поезія до заслання	Поезія після заслання	Драматургія	Повісті	Щоденник	Листи
1	Українська література (в дужках – власні твори)	0,09 (0,02)	0,08	0,07	0,09 (0,01)	0,12 (0,07)	0,40 (0,26)
2	Російська література	0,10	0,09	–	0,18	0,38	0,15
3	Польська література	0,03	0,01	0,07	0,02	0,02	0,04
4	Західноєвропейська література в російських і польських перекладах	0,03	0,01	0,07	0,20	0,07	0,08
5	Український фольклор	0,45	0,49	0,73	0,14	0,06	0,09
6	Російський фольклор	0,08	–	–	0,01	0,13	0,03
7	Тюркський фольклор	–	–	–	–	0,01	0,07
8	Біблійні книги та інша релігійна література	0,06	0,17	–	0,07	0,01	0,05
9	Молитви, церковні пісні	0,05	0,09	0,12	–	0,01	–
10	Історія України	0,05	0,05	0,07	0,02	0,01	0,03
11	Історія Росії	0,01	–	–	0,01	0,03	0,01
12	Мистецтво, знавство, естетика	–	–	–	0,01	0,03	0,01
13	Краєзнавство, географія, подорожі	–	–	–	0,03	0,02	–
14	Інша наукова та навчальна література	0,03	–	–	0,02	0,03	0,03
15	Часописи й альманахи українські	–	–	–	0,08	–	0,07
16	Газети	0,01	–	–	0,01	0,03	0,02

Співвідношення в бібліотеці Шевченка видань українського та російського фольклору (відповідно 7 і 5) не відповідає тому надзвичайному значенню, яке мав для поета саме український фольклор. Якщо майже кожний із збірників українського фольклору, перелічених у "Описі книгам...", Шевченко буквально добував, раз по раз нагадуючи друзям, щоб вони не забули їх йому надіслати, то збірники російського фольклору були або подаровані йому російськими фольклористами (як два збірника П. Якушкіна – № 73, 74), або цікавили Шевченка як джерела також і літературних поетичних текстів (співаники – № 57, 87); окрему позицію займає славнозвісний збірник народних легенд О. Афанасьєва (№ 56): напевно, поета в першу чергу привабили надруковані тут записи українських християнських легенд [12, 9–15, 129–131, 147 та ін.].

Ширше і багатше про лектуру поета свідчать її різноманітні втілення (алюзії, ремінісценції, цитати тощо) у його власних писемних текстах. Ми спробували статистично узагальнити цей матеріал у шести жанрових масивах писемних Шевченкових текстів (див. табл. 3), користуючись, головним чином, спостереженнями коментарів до томів 1–6 останнього академічного видання 2001–2014 рр., а також і деякими власними. Було встановлено такі правила підрахунку: (1) у кожному з розділів один текст враховується лише один раз – так, як у "Опису книгам...", при цьому кожна біблійна книга приймається за окремий твір; (2) "думи", створені І. Срезневським, приєднуються до творів української літератури; (3) лібрето опер не враховуються; (4) часописи не розписуються за складом. Долі кожного з розрядів у загальній сумі згаданих явищ у жанрових масивах зіставлялися за допомогою формули, запропонованої Б. Головіним для зіставлення долей у вибірках різної довжини [4, 35]; ті долі, що суттєво відхиляються від середньостатистичних, у таблицях набрано напівжирним шрифтом. Відразу зазначимо, що йдеться не про повний аналіз лектури Шевченка, а про виявлення певних тенденцій.

Порівнюючи долі згадок про твори української літератури в зазначених жанрових розрядах, отримуємо суттєво більшу їх долю в листах у зіставленні з усіма іншими жанровими розрядами, де їх долі коливаються не суттєво, в межах статистично подібних. Це пояснюється тим, що перед нами листи письменника, що в першу чергу піклується про долю вітчизняної літератури.

Відзначимо й суттєво більшу, ніж у інших жанрах текстів письменника, частотність його звертань до російської літератури в "Щоденнику". Це пояснюється тим, що Шевченко вів його майже виключно в російському оточенні, на "Щоденнику" позначилося активне Шевченка спілкування саме з російськими письменниками (в Москві та Петербурзі). Окрім того, "Журнал" виконував функцію літературного альбому, до якого знайомі поета і сам він записували твори позацензурної російської "вільної поезії". Натомість суттєва більша доля згадок про твори західноєвропейської літератури в повістях Шевченка пояснюється тією культурною ситуацією, що є об'єктом оповіді в таких повістях, як "Художник" і "Варнак". Закономірно, що й звертання до текстів українського фольклору у таких творчих жанрових масивах, як поезія, проза, драматургія, були частотніші на кілька порядків порівняно з жанрами ділової прози. При цьому найчастіше використання творів українського фольклору в драматургії пояснюється часом дії (XVII ст.) і соціальним середовищем (українське козацтво), обраними письменником для своїх п'єс. Персонажів п'єс Шевченко змальовує виключно як носіїв традиційної української культури.

Повертаючись до детальнішого аналізу згадок і використань у текстах Шевченка творів української літератури, почнемо з авторемінісценцій. Ідеться про один з аспектів загалом малодослідженого явища *автолектури*, тобто читання письменником власних творів. Для Шевченка автолектура мала принципове значення, особливо на засланні. У Новопетровському укріпленні обсяг поетичних творів, що їх мав Шевченко у створених всупереч забороні писати й малювати "захаявних книжечках", кількісно відповідає обсягу творів тих письменників, які були йому доступні на засланні. Варто зауважити, що довгий час саме вірші із цих книжечок були єдиними творами української поезії, що їх мав можливість читати поет, а Шевченкові стилізації народних пісень ("Утоптала стежечку" та ін.), що в "захаявній книжечці" 1848 р. були записані під № 26–31, 33–38, 40, 42–49, 52, до отримання "Записок о Южной Руси" П. Куліша замінювали поетові збірники записів українських фольклорних пісень. Безперечно, перечитував він і власний "Щоденник". Про це сві-

дчить лист до В. Репніної, точніше, його частина від 27 лютого 1848 р.: "Со дня прибытия моего в к[репость] О[рскую] я пишу дневник свой, сегодня развернул тетрадь и думал сообщить вам хоть одну страницу..." [23, т. 6, с. 42]. Свідченнями про перечитування письменником власних творів рясніє "Щоденник". Так, Шевченко зазначає 22 жовтня 1857 р.: "Вздумалось мне просмотреть рукопись моего "Матроса"" [23, т. 5, с. 120]. За кілька днів записує: "Продолжаю по складам прочитывать и поправлять "Матроса" и ругать безграмотного переписчика, пьяницу прапорщика Нагаева. Прочитывая по складам мое творение, естественно, что я не могу следить за складом речи" (25 жовтня 1857) [23, т. 5, с. 121]. Як можна зрозуміти, поет не тримав текст повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" в пам'яті настільки, щоб це полегшувало перечитування власного тексту, хай і незграбно переписаного. Чи не тому, що твір було написано російською мовою? 31 жовтня 1857 р. поет зауважує: "Прочитаю еще раз в новом экземпляре..." [23, т. 5, с. 123]; йдеться про новий список, зроблений нижегородським переписувачем. Не може викликати сумніву той факт, що Шевченко обов'язково перечитав свою поему "Ян Гус", яка була віднайдена в Москві. На другий день після приїзду до Петербурга він зустрів "только что приехавшего из Москвы Григория Галагана. Он передал мне <...> моего в Москве обретшегося "Еретика", т. е. "Яна Гуса", которого я считал невозвратно погибшим" ("Щоденник" від 28 березня 1858 р. [23, т. 5, с. 167]).

Зрозуміло, що поет уважно перечитував власні поетичні твори й тоді, коли створював їх рукописні збірки, і коли йому до рук потрапляли такі ненадруковані та "крамольні" тексти, як "Великий льох" і "Суботів". Не викликає сумнівів, що до автолектури Шевченка належать і ті твори, які він читав у голос дру-зям і знайомим до заслання (спогади М. Білозерського про читання поетом у В. Тарновського "І мертвим, і живим...", М. Костомарова – про читання йому 1846 р. поеми "Сон (*Комедія*)", Ю. Беліні-Кенджицького – про декламування того ж року поезії "Гоголю"), під час заслання (див. про читання в Новопетрівському укріпленні повісті "Наймичка": [9, 114]), і після звільнення (спомини В. Карташевської, В. Мікешина). До цього роз-

ряду належить й випадок, коли поет продиктував свій вірш. В альбомі М. Старова після поезії "Садок вишневий коло хати..." була приписка "Писано со слов Шевченка..."

Найчастіше Шевченкова автолектура відбивалася в його листах. Здавалося б, так само часто поет мав би згадувати про свої твори і в "Щоденнику", однак треба пам'ятати, що "Щоденник" заповнювався й тоді, коли Шевченко юридично ще відбував солдатчину, тобто під впливом автоцензури. Переживши обшук і новий арешт в Орській фортеці, він не міг не зважати на те, що його "Журнал" може потрапити до рук жандармських або армійських слідчих.

Далі розглянемо кількісні параметри свідчень про знайомство Шевченка з творами української літератури різних її жанрів (у новій літературі), а також літератур давньоукраїнської та давньоруської. Конкретний розподіл подано в табл. 4.

Таблиця 4

**Українська література в лектурі Шевченка.
Розподіл згадок або використань словесних текстів
у основних жанрових масивах Шевченкових творів
(у долях до загальної довжини вибірки)**

№ п/п	Розряд за змістом	Поезія до заслання	Поезія після заслання	Драматургія	Повісті	Щоденник	Листи
1	Поезія	0,06	0,038	0,067	0,032	0,08	0,22
2	Проза	0,008	0,009	—	0,007	0,01	0,046
3	Драматургія	—	—	—	—	0,005	0,039
4	Давня українська література	—	—	—	0,016	0,01	0,013
5	Давньоруська література	—	0,029	—	0,024	0,005	0,006
6	Російськомовні твори українських письменників	0,023	—	—	0,012	0,01	0,072

Відповідь на запитання, чому саме українська поезія та драматургія найчастіше згадувалися в листах Шевченка, доволі проста. У добу Шевченка саме поезія репрезентувала українську літературу нового часу, а велика увага до української драматургії пояснюється тим, що українські п'єси ставилися на сценах по всій Російській імперії, тобто драматичні жанри прямо впливали на добробут письменника; окрім того, тут мав місце й випадковий фактор: протягом кількох років у листах до Я. Кухаренка Шевченко обговорював питання друкування й постановки його п'єси "Чорноморський побит".

Суттєве збільшення у віршах після заслання згадок та використань текстів давньої літератури пояснюється насамперед тим, що у циклі "Царі" Шевченко використовував давньоруську тематику. Також у цей час він працював над переспівами із "Слова о полку Ігоревім". У повістях подібне явище виникає під впливом кількох факторів. По-перше, розповідач більшості з повістей змальований як людина, що цікавиться минулим своєї вітчизни, а оповідач повісті "Музикант" і як професійний "антикварий" або "разыскатель древностей". Новітній коментар інтерпретує цей момент дещо спрощено, бо не враховує, що йдеться тут хай про автобіографічного, але оповідача: "Шевченко пише тут про свою роботу в Київський археографічній комісії" [23, т. 3, с. 518]. Друга причина – жанрова специфіка деяких повістей ("Музикант", "Близнецы", "Прогулка с удовольствием и не без морали", "Несчастный"), яким притаманні ознаки жанрів "сентиментальної подорожі" або пізнішого "подорожнього нарису". У випадку подорожі Україною оповідач звертався до джерел з історії Київської Русі.

Цікаву проблему перед дослідниками лектури Шевченка поставив у 1939 р. С. Савченко, зазначивши, "що є видатні сучасні Шевченкові романтики, яких він не згадує, але чия творчість має чимало спільного з творчістю автора "Гайдамаків". Така, почасти, Ж. Санд, чий романи він знав безперечно; такий і Шеллі з його палкими революційними поезіями, які Шевченко навряд чи міг знати через цензурні заборони; такий, особливо, Гейне, якого він не міг не знати і з яким у нього було стільки спільного і в біографії, і в ідеях, і в творчості" [16, 142]. Твори П. Шеллі (як, скажімо, й Ш. Петєфі) Шевченкові були недоступні з пев-

них об'єктивних причин, проте незгадування Ж. Санд, романи якої були відомі тоді кожній освіченій людині, і Г. Гейне, вірші котрого друкувалися в численних перекладах М. Михайлова, якого добре знав Шевченко, – це справді проблема. Варто нагадати, що літературна творчість – вільний творчий процес, тому поет не зобов'язаний використовувати у своєму творчому доробку, тим паче цитувати все, що він читав. Таким чином, можемо констатувати, що у відомих текстах Шевченка не виникло такої внутрішньої ситуації, коли треба було згадати або процитувати Ж. Санд і Г. Гейне.

Безперечним парадоксом Шевченкової лектури можна вважати і той факт, що кількість інтертекстів, викликаних читанням А. Міцкевича, значно менша за очікувану, оскільки Шевченко ставився до творчості великого польського поета з великою любов'ю і пошаною. Ще один подібний парадокс описав у ХІХ ст. М. Дашкевич у рецензії на монографію М. Петрова "Нариси історії української літератури ХІХ століття" (1884). М. Петров постулював вплив Пушкіна на поезію Шевченка, виходячи з відомого свідчення П. Куліша, що Шевченко знав Пушкіна напам'ять. М. П. Дашкевич нагадує також хрестоматійне свідчення Я. Полонського про нелюбов Шевченка до автора "Полтави" і зауважує: "Якщо наслідувати метод п. Петрова, то треба було б відшукати в поезії Шевченка і *значний* вплив Шекспіра, адже Куліш поруч із наведеним вище повідомленням про те, що Шевченко знав Пушкіна напам'ять, повідомляє ще, що Шевченко "Шекспіра возив із собою, куди б не їхав"" [6, 294]. Відзначимо, що М. Дашкевич не відкидає можливості впливу Шекспіра на Шевченка, а лише "значний" вплив. З іншого боку, перед нами спостереження, що акцентує на непрямому, не механічному зв'язку, який існує між тим місцем, яке займає письменник в лектурі Шевченка, та ступенем реального впливу на його творчість.

Справді, якщо нехиті до цитування О. Пушкіна ще можна пояснити мотивами ідеологічними, то вони не пояснюють відсутність або незначність текстуальних відсилань Шевченка до творчості В. Шекспіра і А. Міцкевича, а з російських поетів – до М. Лермонтова, шанувальником якого український геній безперечно був. Отже, в даному разі маємо справу з особливістю Шевченкової лектури, що пов'язана, як можна здогадатися, з його гносеологічною

моделлю звертання до світової культури, поданою в посланні "І мертвим, і живим". Використовуючи термін дослідника інтертекстуальності Ж. Мет'ю-Кастелані, можна сказати, що Шевченко-ві-поету не була притаманна алегативність (*allégation*), тобто шаноблива "прив'язаність" до авторитетного тексту-джерела (див.: [24, 109–110]). У загальній історико-літературній перспективі можна констатувати, що з усіх можливих шляхів подолання безсумнівного відставання української літератури Шевченкової доби поет обрав найважчий – створення власних поетичних форм з мінімальним оперттям на світові зразки.

6. Попередні результати загального огляду лектури Шевченка

Спіраючись на масштабну роботу, пророблену шевченкознавцями, зокрема коментаторами в останньому академічному виданні творів Шевченка, а також літературознавцями в "Шевченківській енциклопедії", можна скласти список тих авторів та часописів (зрозуміло, неповний і приблизний), що з ними був знайомий поет. У поданому далі переліку перед прізвищами авторів, назвами часописів та їх числами, щодо належності яких до лектури Шевченка існують сумніви, або ж таких, що перебувають на її периферії, поставлено астериск.

Отже, до лектури Шевченка відносимо твори таких діячів нової української літератури, як О. С. Афанасьєв-Чужбинський, *Н. М. Білозерська, О. М. Бодянский, Л. І. Боровиковський, С. О. Бурачек, Ганна Барвінок (О. М. Куліш), П. П. Гулак-Артемовський, І. М. Вагилевич, Р. П. Витавський, Я. Ф. Головацький, Є. П. Гребінка, В. М. Забіла, С. і Гр. Карпенки, Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, *П. Кореницький, О. О. Корсун, М. І. Костомаров (Ієремія Галка), І. П. Котляревський, П. О. Куліш, Я. Г. Кухаренко, М. О. Максимович, М. А. Маркевич, Марко Вовчок, А. О. Метлинський (Амвросій Могила), М. Писаревська, П. С. Писаревський, С. Писаревський, О. І. Псьол, А. Г. Родзянко, А. Станіславський, К. Тополя, Я. Щоголев, а також зміст альманахів "Русалка Дністровая", "Сніп", "Молодик", "Ластівка", "Хата" (1860), часопису "Основа" (1861. – № 1), а з попередніх етапів розвитку української літератури "Повість врем'яних літ", "Слово о полку Ігоревім", "Києво-Печерський патерик", "Мінею", "Літопис" Величка, *"Синопис", "Літопис Самовидця", твори *Лазаря Барановича,

Іоанікія Галятівського, *Тарасія Земки, Дмитра Туптала (Ростовського), С. Климовського, Петра Могили, Г. С. Сковороди, І. В. Леванди, а також "Богогласник" та "Історію русів". Сюди ж долучаємо пам'ятки ділової писемності, зібрані у виданні "Памятники, напечатанные Киевскою временною комиссиею для рассмотрения древних актов" (К. – 1846. – Т. 1; 1848. – Т. 2).

Давній період світової літератури представлений у Шевченковій лектурі Біблією, Гомером, Федром, Вергілієм, Горацієм, Тітом Лівієм, Овідієм, Плутархом, із візантійської літератури поет був ознайомлений із творчістю таких письменників, як Іоан Дамаскін, Іоан Златоуст, Афанасій Олександрійський, Єфрем Сирин, читав житія Варвари й Катерини великомучениць, Євстафія Плакіді, Макарія Єгипетського, Марії Єгипетської, Симеона Стовпника, твори православної гімнографії, друковані в "Часослові", "Каноніку", "Мінеї".

Щодо світової літератури нового часу, то австрійське красне письменство в лектурі Шевченка репрезентує Ф. Грільпарцер, американське – *Н. Готорн, В. Ірвінг, *Ф. Купер, англійську літературу – Дж.-Г. Байрон, Р. Бернс, *М. Блесінгтон, *Тирвейт Брукс, О. Голдсміт, *К. Г. Ф. Гор, Д. Дефо, Ч. Діккенс, *У. М. Текерей, Дж. Макферсон, *Дж. Мільтон, А. Радкліф, С. Ричардсон, Дж. Свіфт, В. Скотт, Фома Кемпійський (Т. Кемп – гіпотетичний автор трактату "Про наслідування Христу"), *Л. Стерн, В. Шекспір, Е. Юнг, датську – Г. Х. Андерсен, італійську – А. Аріосто, Дж. Боккаччо, К. Гольдоні, Данте Аліг'єрі, Т. Тассо, німецьку – Й. Ауфенберг, П.-О. Вольф, К.-А. Вульпіус, Й.-П. Гебель, *Г. Гейне, Й.-В. Гете, К. Еккартсгаузен, *А.-Г. Еленшлегель, *І. Г. Кампе, К.-Т. Кернер, А. Коцебу, Й.-Ф. Міллер, *Л. Ульбах, Й.-Ф. Шіллер, французьку – Ж. Араго, О. де Бальзак, А.-О. Барб'є, Т. Барр'єр, Ж.-Ж. Бартелемі, *Ж.-Ф. Беден, П.-Ж. Беранже, *Ш. Бері (гр. О... дю К...), *А. Бертю, І. Бі, М.-А.-Ф. Вольтер, *Л. Гозлан, *П.-П. Губо, В. Гюго, Ж.-Ж.-Г. Делур'є, *П. Дефонтен, В. Дюканж, А. Дюма (батько), Ж. С. Дюмон-Дюрвіль, Ж.-Д. Дюсі, Ж. Жанен, Е. де Жуї, Ш.-П. де Кок, *А. де Лямартин, Ж.-Б. Мольєр, *Ж. Мері, *П. Мерис, *Ж.-Ф. Реньєр, *Ж. Санд, *Е. Скриб, Е. Сю, Т.-М.-Ф. Соваж, *П. Феваль, Ф. Фенелон, Ф.-Р. Шатобріан, швейцарську – Й.-К. Лафатер.

Серед слов'янських літератур білоруська представлена анонімною "Енеїдою наживоріт", творами Я. Барщевського, Р. Подберезького-Друцького і народними піснями, польська – текстами Я. Барщевського, Ю. Вибицького, С. Гощинського, М. Грабовського, *І. Головінського, Е. В. Желіговського (Сови), Бр. Залеського, Ю.-Б. Залеського, І. Йолхевича, З. Красінського, Ю.-І. Крашевського, А. Міцкевича, Ю.-У. Немцевича, П. Падури, В. Сирокомлі (Л. Кондратовича), М. Чайковського. Російську репрезентують письменники, критики і перекладачі *К. А. Авдєєва (Полевая), *К. М. Айбулат, І. С. Аксаков, С. Т. Аксаков, *П. В. Анненков, А. Н. Апухтін, *І. П. Арапстов, В. І. Аскоченський, Н. Д. Ахшарумов, А. Н. Баженов, *Я. П. де Бальмен, Є. А. Баратинський, І. С. Барков, К. М. Батюшков, А. П. Башуцький, В. Г. Белінський, В. Г. Бенедиктов, А. А. Бестужев-Марлінський, І. Ф. Богданович, Ф. В. Булгарін, С. О. Бурачок, Ф. А. Бурдін, *А. І. Бутаков, *Я. П. Бутков, І. Г. Бутовський, *П. І. Вальберх, *А. Х. Вельтман, Д. В. Веневітінов, *Н. Ф. Верьовкін (А. Рахманний), С. І. Вісковатов, В. А. Владиславлев, *В. А. Вонлярський, *М. І. Воскресенський, *П. А. В'яземський, А. Д. Галахов, *Є. А. Ган (Зінаїда Р-ва), Н. І. Гнедич, Н. В. Гербель, А. І. Герцен, В. Ф. Голіцин, Н. В. Гоголь, Н. І. Греч, Т. Н. Грановський, А. С. Грибоєдов, *Д. В. Грігорович, С. С. Громеко, Е. І. Губер, Д. В. Давидов, *Г. П. Данилевський, В. І. Даль (Казак Луганський), М. Д. Деларю, Г. Р. Державін, І. І. Дмитрієв, Н. А. Добролюбов, *М. М. Достоевський, *Ф. М. Достоевський, *Є. Е. Дріянський, А. В. Дружинін, *С. Ф. Дуров, А. Л. Елькан, *А. І. Ємічев, *Д. Єрликовський, Ю. В. Жадовська, Л. М., В. М. та А. М. Жемчужникови (разом з А. К. Толстим творці постаті й текстів Козьмі Пруtkова), В. А. Жуковський, М. Н. Загоскін, *В. Р. Зотов, Р. М. Зотов, Ф. Ф. Іванов, К. Д. Кавелін, В. А. Капніст, Н. М. Карамзін, *І. Карпов, *П. А. Катенін, Катерина II, Н. Х. Кетчер, Є. П. Ковалевський (Нил Безыменный), П. М. Ковалевський, Ф. Ф. Кокошкін, І. І. Козлов, А. В. Кольцов, *Є. Н. Коржавін, П. А. Корсаков, Є. І. Костров, А. І. Кошелев, А. А. Краєвський, *В. І. Красов, *В. В. Крестовський, Н. Крестовський (Н. І. Куліков), І. А. Крилов, *Г. Кугушев, *П. Кудрявцев, Н. В. Кукольник, В. С. Курочкін, Н. С. Курочкін, *А. Ф. Лабзін, В. М. Лазаревський, П. Л. Лавров, Д. Т. Ленський (Воробйов), М. Ю. Лермонтов, *К. Лоренц, *Н. А. Львов, А. Н. Майков,

І. І. Мартинов, В. С. Межевич, Л. А. Мей, *П. Н. Меншиков, А. Ф. Мерзляков, Д. Є. Мін, Д. Д. Минаєв, *В. Михайлов, М. Л. Михайлов, *Є. А. Моллер, *В. Мордвинов, *Д. Л. Мордовець (Мордовцев), *І. П. Мятлев, Н. І. Надєждін, Н. А. Некрасов, А. В. Нікітенко, І. С. Нікітін, *Є. П. Новіков (Данковський), *А. С. Норов, П. Г. Ободовський, Н. П. Огарьов, В. Ф. Одоєвський, В. А. Озеров, А. Н. Островський, *К. К. Павлова, *Н. І. Павліщев, І. І. Панаєв, *П. С. Петровський, А. І. Пісарєв, А. Ф. Писемський, П. А. Плетньов, А. М. Плещеев, М. Н. Погодін, О. І. Подлісецький, Н. А. Полевой, А. І. Полєжаєв, Я. П. Полонський, А. П. Потехін, *Н. Я. Прокопович, А. С. Пушкін, С. Є. Раїч, В. Н. Рєпніна, К. Ф. Рилєєв, *Л. С. де Роберті, Є. П. Ростопчина, А. Г. Ротчев, Н. Є. Салтиков-Шедрін, І. В. Самарін, Ю. Ф. Самарін, Н. Н. Сандунов, *Н. М. Сатін, О. І. Сенковський (Барон Брамбєус), І. Н. Скобєлев (Русский инвалид), *К. К. Случевський, *В. Ф. Соколов, *Ф. Н. Соловйов, *В. А. Сологуб, О. М. Сомов, *В. Солоніцин, М. М. Сперанський, М. Станицький (А. Я. Панаєва), А. В. Станкевич, *А. П. Стороженко, *Н. І. Страхов, *В. М. Строев, А. П. Сумароков, А. В. Сухово-Кобилін, *А. К. Толстой, Л. Н. Толстой, В. К. Тредіаковський, *Н. Н. Третьяков, З. В. Тур, І. С. Тургєнєв, Ф. І. Тютчев, *Я. Трусов, *Ф. Фан-Дім (Є. В. Кологривова), П. С. Федоров, *А. А. Фет, Д. І. Фонвізін, *Н. Д. Хвощинська (В. Крестовський), І. І. Хемніцер, М. М. Херасков, А. С. Хомяков, Н. І. Храмцовський, Н. Г. Циганов, Н. Г. Чернишевський, *Є. Н. Шахова, А. А. Шаховської, *С. П. Шевирьов, А. С. Шишков, *П. В. Шумахер, М. С. Щепкін, Н. Ф. Щербина, І. Н. Явленський, *Н. М. Язиков, А. К. Ярославцев, а також, можливо, твори, надруковані в збірнику "Сто русских литераторов" (1839. – Т. 1; 1841. – Т. 2). Шевченко згадує також давнє російське життє Петра і Февронії, цитує повісті про Єруслана Лазаревича і про Бову Королевича, дуже вірогіднє знайомство його з великим масивом творів давньої російської літератури, надрукованих Н. І. Костомаровим у випуску другому антології "Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Григорием Кушелевым-Безбородко" (1860), що містився в його бібліотеці. Чеська література представлена в лектурі Шевченка текстами письменників і публіцистів В. Ганки, Я. Коллара, П.-Й. Шафарика.

До лектури Шевченка відносимо записи фольклорних творів у збірках П. Я. Лукашевича, А. О. Метлинського, М. О. Максимовича (1827, 1834), *М. А. Цертелева, *Я. Чечота, у "Русалці Дністровій", "Записках о Южной Руси" П. О. Куліша і антології *"Српске народне пјесам" В. С. Караджича, а також власні фольклорні записи поета.

До лектури Шевченка відносимо історичні праці таких авторів, як Д. М. Бантиш-Каменський, О. М. Бодянский, *П. Г. Бутков, Дж. Гіллс, Е. Гіббон, Є. С. Бандтке, Євгеній (Болховітінов), *І. Я. Забелін, Н. М. Карамзін, М. І. Костомаров, П. О. Куліш, Й. Лелевель, К. Лібельт, Ж.-Ф. Мішо, М. О. Максимович, Г. Ф. Міллер, С. Н. Палаузов, Н. А. Попов, А. І. Рігельман, П. І. Симоновський, А. А. Скальковський, С. М. Соловійов, Н. Г. Устрялов, А. А. Язвінський, праці етнографічні – *Я. К. Грота, П. І. Небольсіна, Й. Г. Железна, з інших гуманітарних наук і дисциплін – *Ф. Бекон, Дж. Вазарі, А. І. Галича, *В. Ганки, *В. І. Грігоровича, А. Дюрера, Н. Ф. Грамматіна, *Е. Канта, *М. Н. Лонгінова, П. О. Куліша, К. Лібельта, *Т. Маколя, А. П. Мілюкова, *Я. М. Неворова, А. В. Никитенка, *М. Д. Резвого, *А. І. Рижова (О. Колядіна), Г. С. Сковороди, А. Д. Улибишева, *К. Д. Ушинського, П.-Й. Шафарика, *Д. Ф. Штрауса, *Я. Коллара, географічні та описи подорожей – Ж.-Е.-В. Араго, Ф. В. Берхгольца, Г. Д. Боппана, Е. К. Боде, Н. Б. Герсєванова, *Ф. Н. Глінки, В. Г. Григоровича-Барського, В. П. Давидова, Ж.-С. Дюмон-Дюрвіля, Ш.-М.-Ж.-Б. Дюпаті, *Є. Ф. Корша, А. С. Норова, *Ф. М. Пінту, *А. Г. Ротчева, *Л. Фоше, М. М. Шпілевського, з геології – Р. І. Мурчісона, з економіки та господарства І. К. Бабста, А. С. Великанова, Г. П. Галагана, П. І. Прокоповича, з фізики – М. О. Писарєвського, М. С. Хотинського.

Збереглися відомості про користування Шевченком текстами енциклопедичної та довідкової літератури О. Гумбольта, Ф. фон Коббеля, Н. Г. Курганова, А. Ф. Плюшара, а також французької *"Енциклопедії" (1751–1780).

Можна стверджувати належність до лектури Шевченка періодичних видань "Альманах на 1838 год, издаваемый В. Владиславлевым", "Библиотека для чтения" (1837. – Т. 25; 1840. – Т. 38–39; *1842. – № 53; 1843. – № 1–2; 1848. – № 1–7, 12;

1854. – Т. 123–126, 130; 1856), **"Вестник Европы"* (1827. – № 22), **"Вестник промышленности"* (1858. – № 2) **"Журнал Министерства народного просвещения"* (1838. – № 5), *"Иллюстрация"* (1858. – № 25, 35, 43), *"Искра"* (1859–1860), *"Колокол"* (*1857, № 1–4; 1858, № 23–24; *1860. – 1 вересня), **"Киевский телеграф"* (1860. – № 45), *"Литературная газета"* (1844. – 19 жовтня; 1842. – № 15), *"Магазин земледения и путешествия"* (1852, 1854, 1855), *"Маяк"* (1842. – № 5. – №. 9; № 8; 1844. – № 3–4)", **"Мода"* (1857. № 1), *"Морской сборник"* (1855. – № 1), **"Москвитянин"* (1843. – № 10–11; 1845. – № 7–8; 185. – № 6; 1850. – № 6; *1856. – № 11), *"Московские ведомости"* (*1818; 1858. – № 130), *"Московский телеграф"* (1825. – Ч. 1. – № 1) *"Народное чтение"* (1859–1860), *"Нижегородские губернские ведомости"* (1857. – 1 лютого, 22 лютого), *"Основа"* (1860. – № 1), *"Отечественные записки"* (1839. – № 10–11; 1840. – Кн. 1–2, № 5; 1842. – № 5; 1843. – № 3; 1844. – № 5/6; 1846. – Т. 46. – № 5–6; 1848. – № 7–9; 11; 1849. – Т. 62; 1851. – Т. 74–78; 1854. – Т. 92; 1857. – № 1–8; 1858, № 11–12; 1860. – № 3), **"Пантеон"* (1856. – № 6), *"Полтавська муха"* (рукописна газета), **"Полтавские губернские ведомости"* (1845. – № 13–14, 4 серпня), *"Полярная звезда на 1824 год"*, **"Полярная звезда на 1825 год"*, *"Полярная звезда на 1855 год"*, *"Полярная звезда на 1856 год"*, *"Руководство для сельских пастырей"* (1860. – № 43–52), *"Русская беседа"* (1856–1857; 1858. – № 1–2; 1859. – № 3), **"Русская газета"* (1858–1859), **"Русский вестник"* (1856. – № 1, 7–8; 1856. – Т. 18. – Кн. 1–2; 1859. – № 18; 1860. – Кн. 7), **"Русский земледелец"* (1838–1839, у Шевченка – *"Хозяин"*), *"Русский инвалид"* (1844. – 14 травня, 15 жовтня; 1851–1857. – 17 березня, 31 липня; 1860. – № 142), **"Русское слово"* (1860. – № 6). *"Санкт-Петербургские ведомости"* (1856; 1857, січень–липень); *"Северная пчела"* (1839. – *№ 146, № 82–84 14 жовтня; 1840. – 7 травня; 1842. – 30 вересня; 1844, 22 червня; 25 серпня; *1855; 1857, номери за вересень; 1860. – № 206; 1861. – № 31–32, *33; 34), **"Сельское благоустройство"* (1858. – № 9), *"Современник"* (1840. – Т. 19; *1842. – Т. 25–26; 1844. – № 6; 1846. – № 7; 1848; 1849; 1852. – № *3, 7–8, 12; *1853. – Кн. 1 – № 1; Кн. 2; 1855. – № 1; 1957. – 2; 1860. – № 1, 3, 8; *1861. – № 1), *"Сын отечества"* (1840. – Кн. 4), *"Украинский вестник"* (1818–1819), *"Утренняя*

заря" (1841), **"Утренняя звезда"* (1834. – Кн. 2, 4) **"Bałamut"*, **"Tugodnik Petersburgski"*, **"Slowo"* (1859), **"Lamode"* ("Ла мод"), **"Revue"* ("Реву").

7. Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми

Наведені кількісні параметри, що відтворюють, нагадаємо, принципово неповну й обмежену картину лектури Шевченка, дозволяють, проте, безумовно підтримати сутність думки С. Савченка про "його надзвичайно широкі інтереси і знання з різноманітніших галузей науки, мистецтва, культури взагалі" [16, 131]. Але подолання уявлень "про малу начитаність, а звідси і про обмежену освіту" поета [16, 131] є етапом пройденим, отже час уже відмовитися від полемічних перебільшень. Адже дивує й те, як в умовах поетового життя він попри все спромігся на таке порівняно широке коло лектури і знайшов ефективні шляхи творчого використання прочитаного.

Коли ж замислитися над позірно простим питанням, що ж все ж таки найбільш подобалося Шевченкові в його лектурі, доведеться прийти до висновку, що його уподобання змінювалися. Динаміку їх утім можна відтворити з певною долею вірогідності. Мабуть, на початку свого поетичного шляху Шевченкові найбільш подобалася творчість Пушкіна й Міцкевича. Пізніше, у зрілу добу, але до заслання, коли націоналістична концепція поета сформувалася, поезія Пушкіна відійшла до пасивного фонду його пам'яті, поезія ж Міцкевича виходить на перший план, при цьому вельми суттєвим був психологічний підклад цього захоплення, а саме значні можливості самоототожнення з ліричним героєм польського поета, сприймання його творчості як співзвучної до своєї. Тоді ж найважливішим явищем у лектурі Шевченка стають Біблія і Шекспір. Вони зберігають своє значення і на другому етапі розвитку Шевченка-читача, на засланні та після заслання, але поруч з ними з'являється нове захоплення – позацензурною "викривальною" поезією (від О. Барб'є в перекладі В. Бенедиктова до А. Хомякова) та співзвучною до неї сатиричною прозою М. Салтикова-Щедріна. А втім, є й ознака певної поверховості цього нового захоплення. Нагадаємо, що як

"активний читач" своєї доби поет не лише знайомиться з рукописною поезією, а й переписує її тексти до себе в "Щоденник". Але ж поезію А. Хомякова "Кающаяся Россия" він переписує двічі ("Щоденник" під 4 вересня 1857 р. і під 16 квітня 1858 р. [23, т. 5, с. 92–92, 174–175]) – і чи не тому, що сприймання цього твору було хоч емоційним, але не глибоким?

Подальше дослідження лектури Шевченка, як гадаємо, має перенести методологічний наголос із констатації прочитаного поетом углиб осмислення компаративних та інтертекстуальних аспектів його творчості. Треба буде не лише зафіксувати існування алюзії, ремінісценції або імпульсу певного інтертексту, названого самим Шевченком, але й продовжити пошук текстуальних зв'язків, ще непомітних на теперішньому рівні вивчення лектури поета. Певним дороговказом тут є копітка праця, пророблена О. Боронем у розділах "Зв'язки з українським письменством" [2, 175–222], "Контакти і збіги з творами російської літератури" [2, 222–326] і "Контекст західноєвропейських літератур" [2, 327–442] згаданої вище новітньої монографії. Коли такий аналіз охопить усі рівні Шевченкового літературного спадку, від задуму і до поетики, інтерпретаційне шевченкознавство отримає новий і достовірний матеріал для спостережень і узагальнень. Особливо цікаві відкриття обіцяють паралелі між творами Шевченка і зразками світового красномовного письменства, які в радянському літературознавстві з доброго почину В. Жирмунського йменувалися "типологічними сходженнями", а О. Боронем названо "збігами". Осмислення їх може вивести на нові спостереження щодо психології словесної творчості, дослідження якої відчутно загальмувалося після блискучих праць І. Франка і Л. Виготського.

Таким чином, сучасні студії над Шевченковою лектурою дозволять розширити джерельну базу для шевченкознавчих досліджень – інтертекстуальності, психології творчості та компаративних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анісов В. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка / В. Анісов, Є. Серeda. – К., 1976.
2. Боронь О. Спадщина Кобзаря Дармограя: джерела, типологія та інтертекст Шевченкових повістей / О. Боронь. – К., 2017.
3. Возняк М. Шевченко і Галичина / М. Возняк // Україна. – 1930. – № 3–4.

4. Головин Б. Н. Из курса лекций по лингвистической статистике / Б. Н. Головин. – Горький, 1966.
5. Грушевський М. Історія української літератури : в 6 т. 9 кн. / М. Грушевський. – К., 1993. – Т. 1.
6. Дашкевич Н. Отзыв о сочинении г. Петрова "Очерки истории украинской литературы XIX столетия" / Н. Дашкевич // Отчет о двадцать девятом присуждении наград гр. Уварова. – СПб., 1888.
7. Каганов И. Я. Шевченко и книга / И. Я. Каганов // Книга: исслед. и мат. – М., 1962. – Сб. 7.
8. Козачковський А. О. Из спогадів про Т. Г. Шевченка / А. О. Козачковський // Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982.
9. Кониський О. Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя / О. Кониський. – Львів, 1901.
10. Костомаров Н. И. Письмо к изд.[ателю]-редактору "Русской старины" М. И. Семевскому / Н. И. Костомаров // Русская старина. – 1880. – № 3.
11. Листи до Тараса Шевченка. – К., 1993.
12. Народные русские легенды, собранные Афанасьевым / Издание полное. – Лондон, 1859.
13. Росоветський С. Лектура Шевченка / С. Росоветський // Шевченківська енциклопедія. – К., 2013. – Т. 3. – І–Л.
14. Росоветський С. На берегах праці О. Бороня про Шевченкові повісті / С. Росоветський // Слово і Час. – 2018. – № 1.
15. Росоветський С. Фольклорно-літературні зв'язки: Компаративний аспект / С. Росоветський. – К., 2001.
16. Савченко С. В. Шевченко і світова література / Савченко С. В. // 3 історії зарубіжних літератур. – К., 1975.
17. Сарана Ф. Лектура Т. Г. Шевченка / Ф. Сарана // Шевченківський словник. – К., 1976. – Т. 1.
18. Статистичні параметри стилів / відпов. ред. В. С. Перебийніс. – К., 1967.
19. Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. 1814–1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. – К., 1982.
20. Услышев Б. Шевченко и книга / Б. Услышев // В мире книг. – 1964. – № 10.
21. Филипович П. П. Європейські письменники в Шевченковій лектурі / П. П. Филипович // Пролетарська правда. – 1926. – 10 берез.
22. Чужбинский А. Воспоминания о Т. Г. Шевченке / А. Чужбинский // Русское слово. – 1861. – № 5.
23. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т. Шевченко. – К., 2001–2014.
24. Balbus Stanisław. Intertekstualność procesu historyczno literackiego / Stanisław Balbus. – Kraków, 1990.
24. Barthes R. S/Z / R. Barthes. – Paris, 1970.
25. Jason H. Literature, Letters, Verbal Texts: What Is It that We Are Dealing with? / H. Jason // Fabula. – 1992. – B. 33.
26. Nycz R. Textowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze / R. Nycz. – Warszawa, 1995.

REFERENCES

1. Anisov V., Sereda Je. (1976). *Litopys zhyttja i tvorchosti T. Gh. Shevchenka [Chronicle of T. Shevchenko's life and work]* Kyiv [in Ukrainian].
2. Boronj, O. (2017). *Spadshhyna Kobzarja Darmoghraja: dzherela, typologhija ta intertekst Shevchenkovykh povistej [Kobzar Darmomray's Legacy: sources, typology and intertext of Shevchenko's novels]*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Voznjak, M. (1930). Shevchenko i Ghalychyna [Shevchenko and Galicia]. *Ukrajina – Ukrain*, 3–4 [in Ukrainian].
4. Golovin, B. N. (1966). *Iz kursa lekcij po lingvisticheskoy statistike [From the course of lectures on linguistic statistics]*. Gor'kij [in Russian].
5. Ghrushevs'kyj, M. (1993). *Istorija ukrajins'koho literatury [History of Ukrainian Literature]*. (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
6. Dashkevich, N. (1888). Otzyv o sochinenii g. Petrova "Ocherki istorii ukrainskoj literatury XIX stoletija" [Feedback on the work of Mr. Petrov "Essays on the history of Ukrainian literature of the XIX century"]. *Otchet o dvadcat' devjatom prisuzhdenii nagrad gr. Uvarova – Report on the twenty-ninth awarding of gr. Uvarov*. St. Petersburg [in Russian].
7. Kaganov, I. Ja. (1962). Shevchenko i kniga [Shevchenko and book]. *Kniga – Book*, 7. Moscow [in Russian].
8. Kozachkovs'kyj, A. O. (1982). Iz spoghadyv pro T. Gh. Shevchenka [From the memoirs of Taras Shevchenko]. *Spoghady pro Tarasa Shevchenka – Memoirs of Taras Shevchenko*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Konys'kyj, O. (1901). *Shevchenko-Ghrushivs'kyj. Khronika jogho zhyttja [Shevchenko-Grushivsky. Chronicle of his life]*. Ljviv [in Ukrainian].
10. Kostomarov, N. I. (1880). Pis'mo k izd. [atelju]-redaktoru "Russkoj stariny" M. I. Semevskomu [Letter to the editor-in-chief of the "Russian Old" M.I. Semevsky]. *Russkaja starina – Russian Old*, 3 [in Russian].
11. *Lysty do Tarasa Shevchenka (1993) [Letters to Taras Shevchenko]*. Kyiv [in Ukrainian].
12. *Narodnye russkie legendy, sobrannye Afanas'evym (1859) [Folk Russian legends collected by Afanasiev]*. London [in Russian].
13. Rosovec'kyj, S. (2013). Lektura Shevchenka [Shevchenko's lecture]. *Shevchenkivska encyklopedija – Shevchenko's Encyclopedia*. (Vol. 3). Kyiv [in Ukrainian].
14. Rosovec'kyj, S. (2018). Na bereghakh praci O. Boronja pro Shevchenkovi povisti [On the banks of O. Boronja's work about Shevchenko's story]. *Slovo i Chas – Word and Time*, 1 [in Ukrainian].
15. Rosovec'kyj, S. (2001). *Foljklorno-literaturni zv'jazky: Komparatyvnyj aspekt [Folklore-literary connections: A comparative aspect]*. Kyiv [in Russian].
16. Savchenko, V. (1975). Shevchenko i svitova literatura [Shevchenko and World Literature]. *Z istoriji zarubizhnykh literatur – From the history of foreign literature*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Sarana, F. (1976). Lektura T. Gh. Shevchenka [Shevchenko's lecture]. *Shevchenkivs'kyj slovnyk – Shevchenko's dictionary*. (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
18. *Statystychni parametry styliv (1967) [Statistics stylesheets]*. Kyiv [in Ukrainian].
19. *Taras Shevchenko. Dokumenty ta materialy do bioghrafiji. 1814–1861 (1982) [Taras Shevchenko. Documents and materials for the biography]*. Kyiv [in Ukrainian].

20. Uslyshev, B. (1964). Shevchenko i kniga [Shevchenko and Book]. *V mire knig – In the world of books*, 10 [in Russian].

21. Fylypovych P., P. (1926). Jevropejsjki pysjmenynyky v Shevchenkovij lekturi [European writers in Shevchenko's lectura]. *Proletarsjka pravda – The proletarian truth*, March 10th [in Ukrainian].

22. Chuzhbinskij, A. (1861). Vospominanija o T. G. Shevchenke [Memories of Shevchenko]. *Russkoe slovo – Russian word*, 5 [in Russian].

23. Shevchenko, T. (2001–2014). *Povn. zibr. tv. u 12 vol. [Complete Collection of Works in 12 Volumes]* Kyiv [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 17.05.18

S. Rosovecky, Dr. of Philology, Prof.

The Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

SHEVCHENKO'S LECTURA

The article deals with Shevchenko's lectura, which is interpreted as the sum of verbal texts reading him and his originality as a reader. A purpose is a search for methods of research and generalization, including statistical. Certain historical conditions of the Shevchenko's lecture are viewed, the object and its terms, extra-textual testimony about it, a lecture and its periphery, some features of Shevchenko's identity as a subject of the lecture. Retrieving quantitative descriptions of poet's lectura, we appealed to descriptions of his library, to various embodiments of what he had read (allusions, reminiscences, quotations, and others like that) in his own texts. It appeared that Ukrainian literature and own works substantially were more frequently reflected in letters, Russian literature – in "Diary", and Western-European literature – in stories.

Subsequent research, in article author's opinion, should shift a methodological accent from ascertaining of intertextual elements exist to the insight into comparativistics and intertextual aspects of his creation. Researchers need to not only find certain intertexts of source, absorbed by Shevchenko, but also continue a search for yet unnoticed textual connections on the modern level of study of poet's lectura. When such analysis will overcome all levels of Shevchenko's literary legacy, from intent to the poetics, interpretative Shevchenko study will achieve new and reliable material for supervisions and generalizations. The especially interesting discoveries are expected in parallels between Shevchenko's works and texts of the world literature, which in soviet literary criticism V. Zhirmunsky designated as "typological ascents", and O. Boron termed "coincidences". Their comprehension can lead to the new supervisions in psychology of verbal creation, research of which significantly weakened after brilliant works of I. Franko and L. Vigotsky.

Thus, modern studios above Shevchenko's lectura will allow to extend a source base for Shevchenko studies in intertextuality, psychology of creation and comparativistics.

Keywords: T. Shevchenko, lectura, letter, diary, statistics, story.